

Trevera Hagen, historik, sociolog a také trumpetista (foto: archiv Trevera Hagena)

Budoucnost výzkumu subkultur patří digitální etnografii

Rozhovor s americkým historikem a sociologem Treverem Hagenem

MARTIN VALENTA

Americký historik a sociolog Trever Hagen, který se zabývá českým undergroundem, přijal v říjnu loňského roku pozvání na konferenci Aktuální stav poznání českého undergroundu pořádanou Ústavem pro studium totalitních režimů. Bezprostředně po této akci nám poskytl rozhovor, v němž mluví o svých publikacích vydaných v prestižních nakladatelstvích Oxford University Press a Routledge, specifikách českého undergroundu v době normalizace, jeho současné podobě a také o tom, jaká je a bude role subkultur v digitálním věku či jaké perspektivy se ve výzkumu undergroundu nabízejí.

Trevere, jsme rádi, že jsi navštívil Prahu a zúčastnil ses konference o undergroundu. Jaké si z ní odnášíš pocity?

Konference byla výborná. Ukázala mi, s jakým zaujetím underground studujete. Přinesla mi příležitost lépe se seznámit s různými proudy, nápady a myšlenkami ve výzkumu, ale i se sdílením kultury undergroundu. Je vidět, že se naše poznání tohoto fenoménu stále vyvíjí.

Přibliž nám, o čem jsi mluvil ve svém příspěvku.

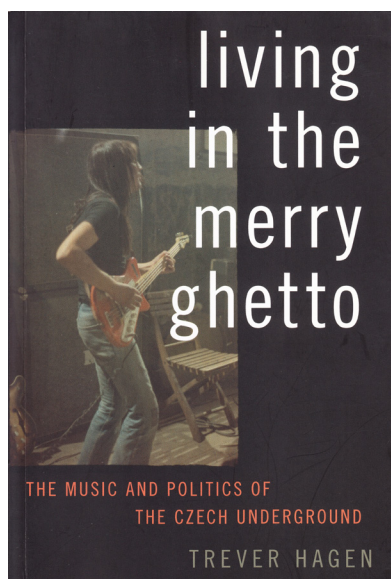
Protože jsem historik, ale současně hudební sociolog, tak jsem trochu přiblížil sociologický pohled na underground obecně a zaměřil se na otázky, jakou roli v něm mají hudba a vůbec estetika a jak přispívají k vytváření subkulturní komunity. Za konkrétní příklad jsem si přirozeně zvolil český underground.

V nakladatelství Oxford University Press ti v roce 2019 vyšla publikace o českém undergroundu. Mohl bys nám trochu přiblížit, čím ses v ní zabýval? A jak se vlastně

stalo, že jsi mohl vydat knihu na tak prestižní adrese?

Začalo to tím, že jsem měl možnost přispět do kompendia *The Oxford Handbook of Sound Studies* (Oxford University Press, Oxford 2011) kapitolou o vytváření a distribuci nepovolené hudby v Československu a Maďarsku. Editorovi se můj text zalíbil a vyzval mě, abych o tomto tématu napsal samostatnou publikaci. Byl jsem samozřejmě nadšený, i když napsat knihu je něco jiného než tvořit akademické texty, které jsem jako doktorand o československém undergroundu publikoval již dříve. Ve své knize, kterou jsem nazval *Living in the Merry Ghetto* (Život ve veselém ghettu), jsem se snažil vše vyprávět jako příběh, místy sice pořád docela akademicky hutný, ale který se snad dá i plynule číst. Postupoval jsem přitom od specifické situace vaší země přes její underground až k pohledu hudební sociologie a etnografie.

Tvoje představy se na počátku musely hodně lišit od konečného textu. Do jaké míry ti do toho zasahovali editoři? Požadovali hodně změn?

Obálka Hagenovy knihy *Living in the Merry Ghetto* (repro: *Paměť a dějiny*)

Klobouk Ivana Martina Jirouse a nová standarta Magorské pouti, kterou vytvořila Iva Vodrážková. Symbolické artefakty stále živého undergroundu. (foto: ÚSTR)

Překvapivě ne tak moc. Podstatné zásahy ale proběhly dřív, když jsem dokončoval svoji doktorskou práci *Musicking in the Merry Ghetto: The Czech Underground from the 1960s to the 2000s* (Muzicírování ve veselém ghettu: český underground od šedesátých let 20. století do nultých let 21. století. University of Exeter, Exeter 2012), z níž jsem při psaní knihy vycházel. Moje školitelka Tia DeNora si ještě před odevzdáním text přečetla a doporučila mi rozšířit pramennou základnu o rozhovory s pamětníky, více empirických dat, další archivní výzkum apod. Musel jsem na tom zapracovat. Až pak jsem byl schopen vše jasněji propojit. Do Oxford University Press se vše dostalo už v poměrně ucelené podobě.

Takže v podstatě převzali tvoji doktorskou práci?

Struktura zůstala podobná. Měnil jsem hlavně jazyk a téma se zúžilo jen na Československo. V disertaci

jsem měl například kapitolu o rádiu Svobodná Evropa a o technických parametrech přenosu informací ze Západu do Československa. Také jsem v ní věnoval víc prostoru neoficiální scéně v Československu, nejen undergroundu. Pro Oxford jsem podal skutečně jen ten příběh podzemí.

O českém undergroundu jsi vydal nejen výše zmíněnou monografii, ale figuruješ také jako editor mezinárodní příručky paměťových studií nakladatelství Routledge (Abingdon – New York 2016). Řekl bych, že tvoji oxfordskou knihu zdejší odborná obec docela zná, ale o tomto kompendiu víme méně.

Routledge International Handbook of Memory Studies představuje soubor možná padesáti různých příspěvků, který jsme dali dohromady společně s kolegyní Annou Lisou Totou z Univerzity La Sapienza v Římě. Já mám v knize text o českém

undergroundu, ovšem z jiné perspektivy. Zabýval jsem se tzv. podzemní renesancí, tedy vlnou zájmu o český underground v posledních zhruba patnácti až dvaceti letech. Kladl jsem si otázku, jak jsou události z minulosti připomínány dnes.

Ano, to je aktuální téma. Můžeš ho trochu rozvést?

I včerejší konference tady v Praze měla paměťový rozměr. Měli jsme v rukou symbolické artefakty jako Jirousův klobouk nebo standartu Magorské pouti.¹ Mluvili tu nejen historici a badatelé, ale i pamětníci. A setkali jsme se v Knihovně Václava Havla. Paměťová studia ve střední Evropě úzce souvisejí se vztahem socialismu a postsocialismu. Dotýkají se široké veřejnosti. Jsou velmi zajímavá, ale i rozporuplná: staré sochy se bourají a nové staví. Je to úžasná hra se symboly, které k nám promlouvají různým jazykem. Otázky vztahující se k pochopení

1 Magorská pout k hrobu Ivana „Magora“ Jirouse v Kostelním Vydří se koná od roku 2011, kdy zemřel. Navazuje na průvod z léta 1989 na podporu tehdy již popáté uvězněného Jirouse.

zdejší politiky paměti lze uchopit i prostřednictvím undergroundu.

Co tě na zdejším undergroundu zaujalo nejvíc?

Festivaly u Skaláka.² Pozoroval jsem tam generační přenos mezi těmi, kdo undergroundové hnutí původně vytvářeli, a mladšími generacemi. Moderoval je Čuñas (František Stárek), viděli jsme různé kapely, včetně mladých. Mlýn u Skaláka je fascinující místo paměti, něco jako laboratoř. Paměť se zde doslova vystavuje prostřednictvím veteránů undergroundu, ale i nesčetných dobových artefaktů, které jsou ve mlýně k vidění, a současně se tu v přímém přenosu i vytváří. Zpřítomňuje se tu minulost, která informuje současnost a tím do určité míry formuje budoucnost. Přesto ale zůstává otázka: je podzemí stále živé? Nebo se rozpadlo roku 1989? Nebo jindy? Zdá se mi, že pro mnoho lidí je to téma. Ale na tomto konkrétním místě mi bylo jasné, že vše prožíváme tady a teď, že je to „naživo“. Fyzicky jsme potkávali paměť, a tím jí mohli nově porozumět a pokládat si nové otázky. Navíc mě to fascinovalo i z hudebního hlediska. Podívejme se na to, jakou roli sehrává hudba v paměti. Když posloucháme skladbu, ocitáme se v přítomném okamžiku, v reálném čase. Ale také si připomínáme minulost, kdo tu skladbu napsal a hrál a v jakých dobových kontextech a za jakých podmínek. Ale můžeme si představit i to, že ji budeme poslouchat třeba za deset let. Všechny tři časy se mohou dít naráz.

Tedy připomínání minulosti prostřednictvím hudby.

Ano. Zaujímá mě vztah hudby a času.

Komunita příznivců undergroundu ve mlýně u Skaláka (foto: archiv Františka Stárka)

Aktuální stav poznání českého undergroundu

Konference Ústavu pro studium totalitních režimů a Knihovny Václava Havla již od roku 2015 představují nejnovější výzkum a pamětnické zhodnocení undergroundového hnutí. Dřívější ročníky v podstatě chronologicky mapovaly svět kulturního podzemí od jeho vzniku v první polovině šedesátých let minulého století po rok 1989. Jejich výsledky zachycují kolektivní monografie *Reflexe undergroundu* (2016), *Podhoubí undergroundu* (2018), *Od mániček k undergroundu* (2019), *Hvězdná hodina undergroundu* (2021), *Underground v letech 1981–1986* (2024) a *Underground v letech 1987–1988* (2024).

Jedním z témat loňského ročníku, který se konal 16. října 2024 opět v Knihovně Václava Havla, byla rekapitulace aktuálního stavu poznání českého undergroundu (Jaké nové horizonty se odkryly díky časovému odstupu, otevřeným archivům a široké škále pamětnických svědectví? Jak se změnil pohled na underground díky možnosti jeho široké politické, mezinárodní i kulturní kontextualizace?). Účastníci svou pozornost ale také věnovali budoucím horizontům (Víme tedy nyní o podzemí vše? Odkryli jsme dostatečně nánosy mytologie a legend? Chápeme specifičnost undergroundového hnutí v podmínkách komunistické diktatury ve srovnání se zeměmi západní demokracie?).

Průběh letošní konference ukázal, že práce na výzkumu daného tématu nekončí. Vykristalizovaly zejména dva směry, jimiž by se mělo naše bádání především ubírat: 1) Prohlubovat transnacionální pohled na českou scénu, vytrhávat ji ze zahledění do sebe sama a zabývat se shodami a odlišnostmi mezi ní a západními vzory; 2) Pokračovat v již probíhajícím trendu oprostování českého podzemí od jeho mýtotvorných nářádů.

² Jde o mlýn u obce Meziříčko na Vysočině patřící Miroslavu „Skalákovi“ Skalickému, jedné z legend československého undergroundu. V roce 2006 se „do Mlejna“ přesunul legendární festival Magorovo Vydrří poté, co Jirousův statek, kde se festival pořádá od počátku devadesátých let, zchátral natolik, že již na něm nemohl dále pokračovat. Skalákův mlýn se ale stával významným subkulturním centrem již od devadesátých let. Každoročně se zde pořádají hudební i nehumedbní akce a také díky nespočtu dobových artefaktů se na statku udržuje autentická poetika podzemního hnutí z doby komunismu.

Trever Hagen

Trever Hagen je americký historik, sociolog a trumpetista. Narodil se v roce 1981 ve městě Eau Claire ve státě Wisconsin. Spojené státy opustil v roce 2003 v souvislosti s americkou politikou vůči Iráku. Čtrnáct let žil v Praze a Budapešti, ale také v Británii, Japonsku, Portugalsku a Itálii. Díky Fulbrightovu stipendiu studoval na Středoevropské univerzitě v Budapešti. Odtud dálkově absolvoval postgraduální studium v oboru hudební sociologie v rámci programu britské univerzity v Exeteru. Během celkem pětiletého pobytu v Praze se naučil česky a pronikl mezi přední hybatele českého undergroundu. Z osobních i státních archivů zde získal cenné prameny k jeho výzkumu. Stal se přímým pozorovatelem undergroundové renesance, tedy zvýšeného zájmu o český underground zhruba od roku 2010. V souvislosti s tím sledoval dokumentární, knižní i výzkumné aktivity, stejně jako veřejné polemiky. Oslovily ho živé undergroundové akce a festivaly. Do podzemního světa tak pronikl nejen jako sociologický etnograf, ale i jako jeho stoupenec, který zde navázal trvalé osobní vztahy. To vše se promítlo v jeho knihách *Living in the Merry Ghetto* a *Routledge International Handbook of Memory Studies*. V oxfordské monografii Hagen zachytil českou subkulturní scénu pomocí neotřelých akademických přístupů. Underground v době normalizace popsal jako kulturní imunogen, jehož podstatným komunikačním nosičem se stala hudba. Ovšem hudba nejen pro ni samotnou, ale též s muzikoterapeutickou a socializační funkcí. Jako jeden z prvních k undergroundu přistoupil z pozice kulturní ekologie. Cenné poznatky o kulturním podzemí získal také v Maďarsku. Celkově v kontextu středoevropského prostoru seskupil z oblasti svého zájmu pozoruhodný interpretační a datový soubor. V současné době se věnuje převážně hudbě a žije ve Spojených státech. V říjnu 2024 se zúčastnil konference Ústavu pro studium totalitních režimů o aktuálním stavu poznání českého undergroundu. Je také autorem předmluvy k připravovanému anglickému vydání knihy *Podzemní symfonie Plastic People* Františka Stárka Čuňase a Martina Valenty.

Inspirativní pohled. Co je podle tebe na československém undergroundu za minulého režimu zajímavé z pohledu člověka pocházejícího ze Spojených států?

Popravdě, podobný typ hnutí, a zejména jeho schopnost dlouhodobé existence, jsem nikde jinde nezažil. Znáám samozřejmě historii kontrakultury ve Spojených státech, ale ta kontinuita není tak živá. Na mě ale udělal obrovský dojem, asi daný podmínkami komunistické diktatury, ten vnitřní závazek spojit celý svůj život s undergroundem. Tvořit komunitu, nebo dokonce fungovat téměř výhradně v komunitě. Tedy umění trvalého vzájemného sdílení.

V čem je to v Americe jiné?

Dnes hraje obrovskou roli efekt sociálních sítí a on-line světa. Myslím, že se to stane jednou z největších výzev pro výzkum současných subkultur. Jak se vyrovnáme s tendencí vytvářet on-line komunity? Ve Spojených státech dnes funguje všechno on-line. I subkulturní projekty míří tímto směrem. To je skutečně otázka, jak porozumět nově propojenému světu. Mohou vznikat subkulturní nebo kontrakulturní hnutí on-line? Může to komunikačně fungovat? Jak nás v tomto směru ovlivní digitální dekonstrukce hranic? Jak to ovlivní pohyb a vztahy lidí ve fyzické skutečnosti? Jeden příklad za všechny:

stali jsme se svědky arabské revoluce v roce 2011. V Tunisku a Egyptě ji nazývají facebookovou revolucí. Jinak řečeno, digitální svět se propojil s fyzickým a vedlo to k politickým změnám. Kdysi podobně fungovalo rádio. Ale i tak vidím velkou mezeru v porozumění tomu, co znamená underground, kontrakultura nebo subkultura v éře, kdy jsme všichni on-line.

Může underground vůbec fungovat on-line? Zdá se mi, že pro takový typ hnutí je potřebný přímý osobní kontakt a vztahy...

Underground je silný právě kvůli vztahům. U vás je znát, že lidé ještě chtějí být spolu. V nějaké míře přetrvává vzájemná důvěra. To je dnes vzácné. V dnešní Americe vlastně nikdo není ve skutečnosti fyzicky přítomen. Je velmi náročné zabezpečit svoji vlastní existenci. Současná společnost v USA je taková, že vás opravdu nutí myslet jen na sebe a přímo vyžaduje, abyste byli jen sami sebou. Ale samozřejmě v zásadě jiném smyslu než v undergroundu. Každý musí budovat svou vlastní značku. Stali jsme se věcí, kterou je třeba prodat. V něčem je to šílené, ale s ohledem na vývoj moderní západní společnosti a kapitalismu to má logiku. Český underground, který navíc můžeme stále sledovat jako živou entitu, nám umožňuje pochopit, co jsme ztratili ve smyslu umění vytvářet lidské společenství a komunitu. Rád o tom v Americe hovořím.

Ano, může být řekněme raritní, že zde přetrvávalo společenství lidí, kteří jsou stále spojeni silnými příběhy z minulosti. Jejich pouta posílila existence společného nepřítelů v komunistické diktatuře a pro tu dobu typické vzájemné „ručení“. Nejsem si ale jistý tím, že by se v mladších generacích

vytvářel podobný sociální prostor. Zdá se, že trend atomizace je u nich podobný jako v Americe. To asi ano, souhlasím.

Pokud jsem ti dobře rozuměl, něco jako undergroundovou komunitu jsi v USA nenašel a zažil jsi ji tady. Ano. Chtěl bych se podílet na vytvoření něčeho takového i ve Spojených státech, ale kvůli reálným společenským podmínkám nevidím možnost, že by se tam dalo něco podobného uskutečnit, a hlavně neexistuje ani poptávka. Dnes nepřinutíte pět set, sedm set, osm set lidí, aby odešli do režimu off-line a vsadili na vzájemné vztahy a sdílení.

Vraťme se ještě do šedesátých a sedmdesátých let, kdy existoval nespočet undergroundových komunit ve Spojených státech. Jak se podle tebe lišily od těch v Československu?

Přirozeně je odlišovaly podmínky západní demokracie a komunistické diktatury. V tom je český underground ojedinělý. Zdejší režim nechtěně vytvořil jakousi laboratoř pro zkoumání a chápání mnoha aspektů života v subkultuře. Jako by zde probíhal kontrolovaný experiment. V Československu dlouho neexistovala komodifikace undergroundu, tedy proměna jeho segmentů ve zboží. To je podstatné. Takové podmínky umožnily koncentraci na nekompromisně autonomní tvorbu, která pomáhala vytvářet autentické vztahy. Paradoxně u vás z určitého pohledu underground vzkvétal. Až během perestrojky, jak jste o tom s Čuňasem psali, to konečně představitelé režimu pochopili. K narušování komunity začali využívat toho, že některé kapely a jednotlivci z podzemí chtěli hrát oficiálně a mít úspěch. Ale u vás k tomu třeba ve srovnání s Maďarskem došlo pozdě. Tam se to dělo už od konce

šedesátých let: „Ok, můžete vydat album, ale ne zrovna tuhle konkrétní skladbu. Tak si vyberte.“ Situace v sedmdesátých letech tam vypadala jinak. Režim uměl dovedněji manipulovat s neoficiální scénou. Hranice mezi neoficiálním a oficiálním se často stírala. Asi i proto jsem v dnešním Maďarsku nenarazil na dlouhotrvající undergroundové komunity jako tady.

To srovnání mezi Českou republikou a Maďarskem je zajímavé. Vraťme se ale ještě k výzkumu undergroundu. Jaké vidíš nové tendence ve studiu subkultur a kontrakultur v mezinárodním měřítku?

Hodně jsem o tom přemýšlel. Myslím, že tématem se stanou emoce, a to i ve výzkumu. Nakolik budeme všichni vtaženi do on-line světa? Bude nám takové sdílení stačit? Vytvoří se na on-line platformách dostatečně kvalitní mezilidské vztahy a vazby? Jak to posmění socializační proces jako takový? Myslím, že to s tematikou subkultur úzce souvisí a že je zde mnoho prostoru pro kladení otázek. Internet bezpochyby pomohl spoustě lidí najít propojení s druhými i ve velmi specializovaných oblastech. Například jsem vydal album s experimentální trumpetovou hudbou. Jeho dopad může nyní díky digitálním technologiím být mnohem větší než dříve. Můžete se propojit – byť třeba dočasně – s dalšími lidmi, které to zajímá, bez ohledu na fyzickou vzdálenost. Jsme ve zcela jiné situaci.

To je jistě silné téma. Digitalizace vztahů netrvá tak dlouho, abychom mohli dělat nějaké jednoznačné závěry. V dalších generacích to bude zřetelnější. Vraťím se ale ještě k perspektivě soudobých dějin. Zdá se mi, že stále nevíme vše o shodách a rozdílech mezi undergroundem

na Západě a v podmínkách socialistické diktatury. Jak velké povědomí má mezinárodní odborná obec o undergroundu ve střední a východní Evropě?

Sám sis odpověděl. Nedávno jsem nahlížel do textu o kontrakulturách v Portugalsku, Řecku a ve Španělsku, tedy v diktaturách nekomunistické Evropy. I o nich víme málo a ta kniha nakonec ani nevyšla, protože jí chyběla dostatečná výzkumná data. A nemáme potřebné srovnání mezi Východem a Západem. Existuje mnoho prostoru pro komparativní výzkum. Přístup soudobých dějin je ale přímější a v něčem vlastně snazší než ten sociologický nebo etnografický. Jak budeme zkoumat on-line komunity, transnacionálně propojené a neustále se měnící? A vztahovou dynamiku v nich? Jak uchopit nové pojetí vzdálenosti a prostoru? Již nyní se ukazuje, že i subkulturně orientované on-line skupiny nejsou tak jasně ohraničené jako subkultury třeba v 60. a 70. letech, hippies nebo rockeři. Někteří sociologové proto používají pojem „všežravci“. Vlivem nespočtu možností se lidé neomezuji jen na jeden žánr a jeden přístup. Berou odevšad. Řekl bych, že budoucnost výzkumu subkultur bude patřit digitální etnografii.

MARTIN VALENTA (1980) absolvoval Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy, obory moderní dějiny a mezinárodní teritoriální studia.

Studoval na několika zahraničních univerzitách. Od roku 2011 působí v Ústavu pro studium totalitních režimů a externě vyučuje na FSV UK. Je autorem monografie *Revoluce na pořadu dne* (ÚSTR – UK, Praha 2011) o hnutí 1968 v západním Německu a spolu s Františkem Stárkem knihy *Podzemní symfonie Plastic People* (ÚSTR – Argo, Praha 2018) stejně jako řady odborných studií. Jeho publikace byly přeloženy do angličtiny a němčiny. V letech 2012–2014 vedl didaktický projekt Dějepis v 21. století.